

UvA-DARE (Digital Academic Repository)

Binnenlandse zaken en publieke werken

Reijndorp, A.

Publication date

2014

Document Version

Final published version

Published in

'Ja, maar...': reflecties op de participatiesamenleving

License

Other

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):

Reijndorp, A. (2014). Binnenlandse zaken en publieke werken. In M. van Twist, N. Chin-A-Fat, J. Scherpenisse, & M. van der Steen (Eds.), *'Ja, maar...': reflecties op de participatiesamenleving* (pp. 51-61). Boom Lemma. http://www.nsob.nl/wp-content/uploads/Ja_maar_DEF_pdf-bestand.pdf

General rights

It is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), other than for strictly personal, individual use, unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

Disclaimer/Complaints regulations

If you believe that digital publication of certain material infringes any of your rights or (privacy) interests, please let the Library know, stating your reasons. In case of a legitimate complaint, the Library will make the material inaccessible and/or remove it from the website. Please Ask the Library: <https://uba.uva.nl/en/contact>, or a letter to: Library of the University of Amsterdam, Secretariat, Singel 425, 1012 WP Amsterdam, The Netherlands. You will be contacted as soon as possible.

‘JA, MAAR...’

REFLECTIES OP DE PARTICIPATIESAMENLEVING

Redactie:

MARK VAN TWIST

NANCY CHIN-A-FAT

JORREN SCHERPENISSE

MARTIJN VAN DER STEEN

Boom Lemma uitgevers

Den Haag

2014

Omslagontwerp: Haagsblauw, Den Haag
Foto omslag: AT5, Amsterdam
Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

© 2014 M.J.W. van Twist, N.M.H. Chin-A-Fat, J. Scherpenisse & M.A. van der Steen | Boom
Lemma uitgevers

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische veelevoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

No part of this book may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978-94-6236-371-7
ISBN 978-94-6094-973-9 (e-book)
NUR 805, 741

www.boomlemma.nl

INHOUDSOPGAVE

Inleiding: Ja, maar de participatiesamenleving...	7
<i>Mark van Twist, Nancy Chin-A-Fat, Martijn van der Steen</i>	
1 Terugtrek, distantie en tragiek	13
<i>Paul Frissen</i>	
2 De Tijdelijk Wonen Corporatie	25
<i>Albert Jan Kruiter</i>	
3 De participatiemythe	33
<i>Rutger Bregman</i>	
4 Burgers laten <i>shinen</i> . Spontane stedenbouw als opmaat naar democratische stadsontwikkeling?	41
<i>Justus Uitermark</i>	
5 Binnenlandse zaken en publieke werken	51
<i>Arnold Reijndorp</i>	
6 Benut de social enterprise	63
<i>Willemijn Verloop en Mark Hillen</i>	
7 De noodzaak tot institutionele innovatie	75
<i>Roel in 't Veld</i>	
8 Op zoek naar veerkracht	87
<i>Martin Sommer</i>	
Conclusie: De toon van de twijfel	97
<i>Mark van Twist, Jorren Scherpenisse, Martijn van der Steen</i>	

‘JA, MAAR...’

Over de auteurs	115
Over de redactie	117
Verantwoording	119
Literatuurlijst	121

HOOFDSTUK 5

BINNENLANDSE ZAKEN EN PUBLIEKE WERKEN

Arnold Reijndorp

Het einde van het ministerie van VROM markeerde het einde van een tijdperk. Volkshuisvesting en ruimtelijke ordening stonden daarvoor in veel opzichten model. Volkshuisvesting vormde een eeuw lang de kern van het ruimtelijke-orderingsbeleid. Het einde kondigde zich al aan toen volkshuisvesting veranderde in 'wonen' en ruimtelijke ordening in 'ruimte'. Bij de opsplitsing van VROM kwam ruimte bij het machtige bolwerk van Rijkswaterstaat terecht. Wonen keerde terug in het moederdepartement van Binnenlandse Zaken. Ook die opsplitsing kondigde zich al ver daarvoor aan in de tweedeling van de Vierde Nota Ruimtelijke Ordening in DALO, het beleid voor de dagelijkse leefomgeving en ROP, het ruimtelijk ontwikkelingsperspectief. Het eerste ging over de kwaliteit van de woonomgeving, de openbare ruimte, sociale veiligheid en het voorkomen van sociaal isolement. Het tweede betrof de concurrentiekracht van Nederland en richtte zich op regio's op eigen kracht met stedelijke knooppunten als belangrijke centra van economische ontwikkeling.

Met het omzetten van volkshuisvesting en ruimtelijke ordening in wonen en ruimte gebeurde nog iets anders. Termen die beleidssectoren aanduidden op het niveau van de overheid werden ingevuld voor kwalitatieve en subjectieve begrippen op het niveau van de samenleving. Zoals Jan van der Schaar, de geest achter de Nota Heerma, de grondslag voor de ‘verzelfstandiging’ van de woningcorporaties, eens tegen mij zei: ‘Volkshuisvesting gaat over structuren, regels en geld, wonen dat doen de mensen zelf.’ En daar had hij gelijk in. In een van zijn laatste adviezen concludeerde de voormalige VROM-raad dat het permanente getob over de operationalisatie van het begrip ruimtelijke *kwaliteit* voortkwam uit het loslaten van ruimtelijke *ordering* als belangrijk doel van ruimtelijk beleid. Ruimte is een leeg begrip en de combinatie met kwaliteit maakt het er niet beter op.

Participatiedemocratie en doe-samenleving

De verschuiving in het beleid van het niveau van de overheid naar dat van de samenleving heeft in de afgelopen jaren stevig doorgezet. Het lijkt op het eerste gezicht sympathiek, een overheid die dichterbij de samenleving komt te staan en meer in termen van ervaringen dan van structuren denkt en handelt. In het vervagen van het onderscheid tussen overheid en samenleving zit echter een wezenlijk probleem. Dat is nu meer dan ooit aan de orde, met de pleidooien voor een energieke en actieve samenleving en een volgende en faciliterende overheid. De vertaling daarvan in termen als participatiesamenleving en doe-democratie wijst op de neiging de samenleving meer en meer te modelleren naar het beeld dat de overheid daarvan heeft. Wat een opdracht aan de overheid was, verandert in een opdracht aan de samenleving en aan individuele burgers. Die moeten betrokken, actief, energiek en initiatiefrijk zijn en dat moet ook zichtbaar zijn in het publieke domein. Wie niet aan dat beeld van de energieke samenleving voldoet, zit in het beklagenbankje. Werken, de kinderen naar school sturen, sporten, afval

scheiden, vriendelijk met de buren omgaan, meelopen met de avondvierdaagse, je woning onderhouden, belasting betalen, een persoonsuitje organiseren, de gemeente bellen als het vuil zich ophoopt of jongeren zich misdragen, het telt allemaal niet mee voor de participatiesamenleving. Het zijn echter dit soort vanzelfsprekende activiteiten die het samenleven vormgeven en mogelijk maken. Mensen doen van alles en nog wat en mogelijk participeren ze ook nog op het niveau van de overheid. Wat dat betreft zouden *doe-samenleving* en *participatie-democratie* al betere termen zijn.

De discussie over zelforganisatie en participatiesamenleving concentreert zich op de verhouding tussen overheid en burgers. De overheid moet minder doen en de burgers meer. Het wordt voorgesteld als een slingerbeweging: we gingen van overheid naar markt en nu gaan we weer van markt naar burgers. Die slinger slingert gelijk op met een andere: de slinger van individualisering terug naar meer collectiviteit in de samenleving. Dus dat komt mooi uit. Al dat geslinger onttrekt een ontwikkeling aan het oog: de verandering van het maatschappelijk middenveld, als belangrijk organiserend principe van de samenleving, in een verzameling door de overheid aangestuurde ‘marktpartijen’.

Middenmarkt XXL

Kenmerkend voor het tijdperk dat nu ten einde is, zijn grote – en grootse – ontwikkelingen, programma’s en operaties: de wederopbouw, de IJsselmeerpolders, de Deltawerken, de uitbreidingswijken, de groeikernen, de stadsvernieuwing, de mainports, de Vinex-wijken, de herstructurering en de Sleutelprojecten. De aanpak is niet alleen grootschalig, maar is ook eenvormig over het hele land uitgelegd. De huidige crisis riep aan die grootschalige en eenvormige aanpak een halt toe. De crisis legt ook de inherente zwakte bloot van een aanpak die een zware hypotheek legt op toekomstige opbrengsten. Ettelijke miljoenen moeten nu door heel veel verschillende partijen worden afgeboekt.

In de loop van dit tijdperk treedt een aantal structurele veranderingen op. Een daarvan en ogenschijnlijk de belangrijkste is de introductie van ‘de markt’ als een allesoverheersend principe. Dat leidt tot het doorknippen van de directe band tussen overheid en maatschappelijke organisaties, zoals bij de woningcorporaties, maar hetzelfde gebeurt bij onderwijs, welzijn en zorg. Er komt meer ruimte voor commerciële ondernemingen als projectontwikkelaars, omdat die beter zouden inspelen op de groeiende diversiteit in de samenleving. Gecombineerd met de hiervoor beschreven omvangrijke operaties leiden deze structuurveranderingen tot het uitgroeien van maatschappelijke en commerciële instellingen tot enorme conglomeraten die de markt bijna volledig beheersen. Burgers komen in dat geheel alleen voor als consumenten van woningen, zorgarrangementen en welzijnsvoorzieningen, maar niet als individuele of collectieve marktpartij. Een tweede verandering hangt hiermee samen, wordt er zelfs door versterkt, maar is van een andere aard.

Volkshuisvesting vormt niet alleen vanouds de kern van de stedenbouw en later van de ruimtelijke ordening, maar vervult die rol ook in de emancipatiestrategieën die vanaf het begin van de twintigste eeuw tot ontwikkeling zijn gekomen en die de vormgeving van de voor- en naoorlogse wijken hebben bepaald. Woningcorporaties maakten deel uit van het verzuilde middenveld, samen met instellingen voor onderwijs, zorg en welzijn. Er is al vaker op gewezen dat deze organisaties zijn losgeraakt van hun achterbannen. Dat wordt voor een belangrijk deel geweten aan de ontzuiling die vanaf de jaren zestig optreedt (onder andere in de adviezen uit 2012 van de WRR, de ROB en het commentaar van de RMO op het laatste). Dat is echter maar het halve verhaal. Want waarom zijn er voor die verzuilde identiteiten (christelijk, katholiek, liberaal, arbeider) geen andere, cultureel, spiritueel of pragmatisch geïnspireerde identiteiten in de plaats gekomen, zoals we die zien bij de natuur -en milieubeweging of zoiets banaals als de ANWB (‘de automobilist’)?

Van ‘organization man’ naar ‘creative class’

In veel analyses van de ontwikkeling van de doe-democratie en de participatiesamenleving blijven twee zaken opmerkelijk genoeg buiten beschouwing. Ten eerste zijn dat de structurele veranderingen die sinds de jaren tachtig optreden in de economie. Een economie van grote industrieën met vele duizenden werknemers veranderde in een meer op kennis gebaseerde economie van kleinere bedrijven. Die oude economie structureerde ook de samenleving. Denkers en onderzoekers als Sennett en Putnam laten zien dat met de teloorgang van die oude economie ook de daarmee verbonden maatschappelijke opbouw en samenhang verloren gaat. Wat echter voor de oude economie opgaat, geldt ook voor de nieuwe. Er gaan niet alleen oude verbanden en identiteiten verloren, met de nieuwe economie groeien er nieuwe structuren. De nieuwe economie is netwerkgewijs georganiseerd en roept een volgens sociale netwerken gestructureerde maatschappij in het leven. Dat is dus inmiddels dertig tot veertig jaar aan de gang. Het gekke is dat de maatschappelijke instituties die hoorden bij de verzuilde maatschappij en de industriële economie op een merkwaardige manier hebben overleefd. Dat heeft alles te maken met de rol van de politiek: dat is het tweede onderbelichte punt in de analyses van de maatschappelijke veranderingen.

De politiek als slingeraar

De politiek speelt in die veranderingen een dubbelzinnige rol. In de zoektocht naar de nieuwe rol van de overheid in de energieke samenleving wordt de rol van de overheid in het ontstaan van de huidige situatie, waarin de talloze, opbloeiende initiatieven zich geconfronteerd zien met een stevig blok van machtige en grote organisaties die ‘de markt’ in hun greep houden, volledig genegeerd. Dat is wat die slingermetaforen, waarin eerst de overheid, dan de markt en nu de samenleving naar voren treden, aan het oog onttrekken. De ontzuijing mag een proces zijn op het niveau van de samenleving, maar het

is toch echt de overheid geweest die de organisaties van het maatschappelijk middenveld die de verzuilde samenleving vormgaven, veranderde in marktpartijen, om daar vervolgens met een misplaatst beroep op het primaat van de politiek sturing aan te geven. Een primaat dat in de jaren zeventig en tachtig vooral door toedoen van talloze acties van bewoners, van werknemers van bedrijven en instellingen, van milieuactivisten en vele andere groepen tot stand was gebracht als tegenwicht tegen autonoom opererende diensten, instellingen en bedrijven. Er groeide toen al een actieve en energieke samenleving die een alternatief bood voor het gat dat door de ontzuiling ontstond. Die nieuwe identiteiten zijn er dus wel degelijk gekomen, maar werden in de kiem gesmoord.

Het primaat dat de politiek door deze acties kreeg toebedeeld, werd gebruikt om de ontzuilde instellingen los te maken van de aanspraken van die nieuwe, nog pril geformeerde groepen in de samenleving en deze eerst in de jaren zeventig en tachtig nog meer in de sfeer van de overheid te trekken om ze vervolgens met een beroep op marktwerking op afstand te zetten. Collectieve instellingen als woningcorporaties zijn eerst verlengstukken van de overheid geworden en daarna ‘verzelfstandigd’. Hetzelfde gebeurde mutatis mutandis met het onderwijs, de gezondheidszorg en het welzijnswerk. Maatschappelijke organisaties werden zo onderhevig gemaakt aan marktwerking en daardoor steeds groter, managementgedreven en losgekoppeld van hun achterban. De instellingen van het verzuilde tijdperk van de ‘organisatiemens’, zoals William Whyte in de jaren vijftig dat tijdperk aanduidde, overleefden op die manier, maar veranderden tegelijkertijd wezenlijk van karakter.

Het primaat van de politiek leidde ertoe dat wijken die werden aangeduid als ‘oude’ of ‘achterstandswijken’, ‘probleemcumulatiegebieden’, ‘risicowijken’ of ‘prachtwijken’ tot stapelplaatsen werden van *maatschappelijke strategieën*. Ze groeiden in de afgelopen decennia uit tot de terreinen voor allerhande maatschappelijke interventies,

uitgevoerd door van hun achterbannen losgezongen instellingen. De wijk en haar bevolking werden een te bewerken terrein dat voor verschillende problemen een oplossing moest bieden: de integratie van etnische minderheden, de vermaatschappelijking van de gezondheidszorg, de vernieuwing van de democratie, het gebrek aan sociale cohesie, het veiligheidsvraagstuk, de uit de hand lopende kosten van de thuiszorg, het gebrekkige beheer van de openbare ruimte. Je zou zeggen: leven in een in veel opzichten gemengde wijk is al een opgave op zich. Al die maatschappelijke strategieën die er ook nog eens op worden losgelaten, maken het er niet gemakkelijker op.

De ‘doe-democratie’ of de ‘participatiesamenleving’ zou heel gemakkelijk de volgende strategie kunnen zijn die bovenop de andere wordt gestapeld. Sommige critici uiten twijfels of mensen die in deze wijken wonen wel over de houding en de competenties beschikken om mee te gaan doen in de doe-democratie, initiatief te tonen en zaken over te nemen. Stel dat ze gelijk hebben – en gezien de manier waarop de overheid over de bewoners van deze wijken spreekt, denkt de overheid dat eigenlijk ook – wat zou dan de oplossing zijn van de kant van de overheid of maatschappelijke instellingen? Dan blijven we het wel zelf doen? Natuurlijk niet. Het antwoord zal zijn zoals het altijd was: dan moeten we ze dat leren, dan gaan we ze begeleiden en wie niet leren wil, die moet maar voelen. Daarmee zou in ieder geval een nieuwe rol van het welzijnswerk zijn bepaald: de volgende beleidssector om terug te keren in het moederdepartement van Binnenlandse Zaken. Ik denk echter dat die critici ongelijk hebben.

De herstructurering van de middenmarkt

We hebben op dit moment een merkwaardig ‘dual’ stelsel, met aan de ene kant tal van kleinschalige initiatieven, veel nieuwe, maar ook veel oude die nog steeds levensvatbaar zijn. Die initiatieven lijken de voorboden van de energieke samenleving en de inlossing van

de belofte van sociale vernieuwing, zoals die in de jaren tachtig als reactie op de herstructurering van economie en samenleving werd geformuleerd. Wat opvalt aan die initiatieven, is dat daarin weer ruimte wordt geboden aan vakmanschap en professionaliteit. Aan de andere kant zien we een soort *middenmarkt*, een veld van grote maatschappelijke organisaties, die als dinosaurussen door steeds maar te groeien proberen te overleven en tegelijk de vernieuwing in de weg zitten. Daarbij gesteund door een overheidsapparaat dat onder het valse voorwendsel van het primaat van de politiek, via aanbestedingen met gedetailleerde bestekken de regie over de sociale ontwikkeling probeert te behouden.

De regels van die aanbestedingen werken vaak in het voordeel van grote, reeds langer bestaande organisaties. In de wereld van de architectuur is hiertegen opgetreden, met gedeeltelijk succes. Op het gebied van zorg en welzijn gaat het tot nu gewoon door. Ook in het onderwijs zien we dat de grote conglomeraten verbindingen in de weg staan, zoals die tussen het bedrijfsleven en het beroepsonderwijs. Terwijl op al die terreinen de behoefte aan vernieuwing groot is en mensen en organisaties staan te springen om het over te nemen, organisaties die verbindingen weten te leggen tussen verschillende groepen, tussen vragers en aanbieders. Let wel, het gaat niet alleen om nieuwe initiatieven. Meestal kun je als leuk nieuw initiatief nog wel een subsidie krijgen, maar een tweede keer vaak niet meer. Kansrijke – oude en nieuwe – initiatieven zouden de kans moeten krijgen uit te groeien tot een nieuw type maatschappelijke organisaties, verbonden met hun achterban en het gebied waar ze werken, waarin professionaliteit en vakmanschap centraal staan.

Wat moet de overheid?

De vraag is nu wat de rol van de politiek en de taak van de overheid is in dezen. Over die vraag hebben zich de afgelopen tijd verschillende adviesraden gebogen. De verschillen in opvatting zijn opmerkelijk

en anders dan men – of ik in ieder geval – verwacht. Waar de Raad voor het openbaar bestuur in 2012 pleit voor meer betrokkenheid van de overheid bij de initiatieven uit de samenleving, komt de Raad voor Maatschappelijk Ontwikkeling (in een reactie op dat advies) met een waarschuwing aan de overheid vooral niet te dicht op de samenleving te kruipen door al die initiatieven te omarmen. Houd je bij je leest, laat de organisatie van publieke voorzieningen over aan de samenleving en doe wat de overheid moet doen: *ordenen*, zegt de RMO. De overheid is geen medespeler, maar ordent het speelveld. Gezien wat in de inleiding is opgemerkt over het gevaar van een overheid die zich de publieke zaak toe-eigent, de samenleving ziet als haar schepping en zich in de plaats stelt van de burgers, zal duidelijk zijn dat ik in dezen aan de kant van de RMO sta. De vraag voor de politiek en de overheid is niet primair hoe ze al die leuke, nieuwe initiatieven kunnen ondersteunen, maar hoe ze het door henzelf geschapen monster van grote losgezongen instituten daaraan dienstbaar kunnen maken. Een nieuwe herstructureringsoperatie dus, maar nu van het maatschappelijk bouwwerk. Daar ligt een voorname taak voor het ministerie van BZK. Ik zie drie terreinen waarop dat zeker nodig is.

Ten eerste het bouwwerk van de woningcorporaties. Op dit moment is er een – slechts deels verklaarbaar – ressentiment tegenover die corporaties. Te weinig wordt beseft dat die corporaties een uniek en waardevol goed zijn. Ook of juist in een tijdperk van toenemende zelforganisatie, mits zij opnieuw als maatschappelijke organisaties gaan opereren, gedragen door hun doelgroep. Die doelgroep zal niet alleen bestaan uit huurders die zich geen koop- of duurdere huurwoning kunnen veroorloven. Hun kerntaak zal zijn het mede-organiseren van collectieve arrangementen om in woonruimte te voorzien: van eigenbouw, VVE's, privaat-collectieve woondomeinen tot collectief particulier opdrachtgeverschap en woonhotels voor tijdelijke (van de nieuwe arbeidsmigranten) of begeleide bewoning (het 'souterrain' van de woningmarkt). Een tweede taak hebben de corporaties bij het herbenutten en herontwikkelen van door

bezuinigingen op welzijnswerk en bibliotheken vrijgekomen maatschappelijk vastgoed. In plaats van het dreigen met verscherpt toezicht en beperking van taken zou de discussie over de taken en de inzet van het maatschappelijk kapitaal van de corporaties in dit licht moeten worden gevoerd.

Het tweede gebied betreft de transformatie van woongebieden. Na het vrijwel afronden van de herstructurering van de naoorlogse wijken dient zich een nieuwe en omvangrijke opgave aan: de transformatie van de wijken uit de jaren tachtig, de zogenoemde woonervenwijken. Die wijken zijn het resultaat van een methode van gebiedsontwikkeling die over heel het land op een vrijwel gelijkvormige manier werd uitgevoerd. Na dertig jaar is er sprake van fysieke slijtage, ruimtelijke disfunctionaliteit en sociale verandering. Het antwoord kan niet zijn een volgende massale en vrijwel overal identieke herstructureringsoperatie. Het antwoord zal eerder gebiedsspecifiek zijn, uitgaande van de sociale en economische, zelforganiserende en regeneratieve krachten in die wijken. De opgave om nieuwe strategieën van transformatie te ontwikkelen doet zich echter wel tegelijk, vrijwel overal en op grote schaal in heel het land voor. Daar ligt dus ook een taak voor de rijksoverheid: van het wegnemen van institutionele belemmeringen tot het stimuleren van creatieve oplossingen via het honoreren van experimenten en voorbeeldplannen.

Het derde terrein behelst de kennisinfrastructuur die een essentieel onderdeel is van de zelforganiserende samenleving. De *doe*-samenleving is ook een *denk*-samenleving. In het recente verleden heeft BZK met het opzetten van het Nicis een poging gedaan in de richting van zo'n kennisinfrastructuur waarin beleid en academisch onderzoek met elkaar werden verbonden. Merkwaardig genoeg werden de onderzoeksbureaus die op verschillende terreinen actief waren daarvan uitgesloten. Als snel ontwikkelde het Nicis zich van een intermediair tot een zelfstandig instituut, wat niet de bedoeling was. Vervolgens werd dat min of meer gedwongen tot een fusie met een echte netwerkorganisatie als KEI (het voorbeeld

van een hedendaags kennisnetwerk *avant la lettre*), het NIROV (het voorbeeld van een organisatie van professionals gericht op de ontwikkeling van de professie en het bijdragen aan het oplossen van maatschappelijke vraagstukken) en de SEV (het voorbeeld van een laagdrempelig loket waar allerlei initiatieven op het terrein van de volkshuisvesting steun en een platform konden vinden voor verdere ontwikkeling). Daarna kwam er, geheel in de lijn van wat hiervoor beschreven is als de onteigening van het middenveld, een indifferent 'platform' te voorschijn. Jammer, maar niet helaas, want ook hier ligt dus een herstructureringsopgave, met als doel een door het veld gedragen en bemenste kennisinfrastructuur. Daarin wordt kennis niet meer gezien als iets wat universiteiten – gevraagd of ongevraagd – ontwikkelen en vervolgens doorgeven, maar als een product van permanente uitwisseling binnen netwerken van onderzoekers, professionals, politici, ontwikkelaars, initiatiefnemers, ondernemers, ambtenaren, bestuurders, medewerkers, enzovoort, kortom: de kennissamenleving.